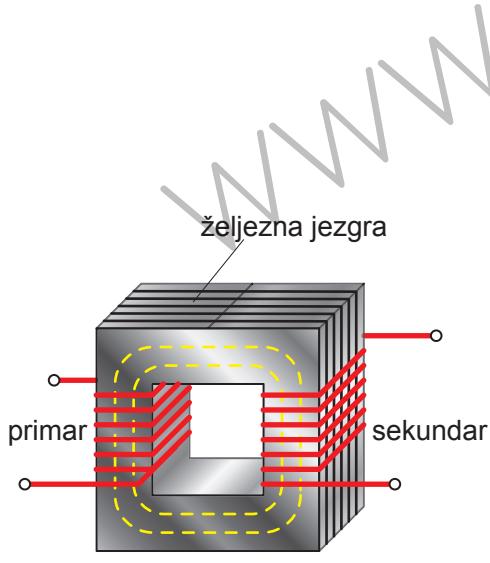

1. Transformatori

- 1.1 Fizikalna slika rada transformatora
- 1.2 Stvarni transformator
- 1.3 Reduciranje transformatorskih veličina
- 1.4 Pokus praznog hoda i kratkog spoja
- 1.5 Nadomjesna shema transformatora
- 1.6 Konstrukcijski dijelovi i funkcija
- 1.7 Proračun mrežnog transformatora
- 1.8 Trofazni transformator
- 1.9 Posebne vrste transformatora
- 1.10 Prigušnica
- 1.11 Elektromagnetsko pojačalo
- 1.12 Zaštita transformatora

Slika 1.1-1

Glavni dijelovi transformatora sa željeznom jezgrom

Transformator je električni uređaj koji međuinduktivno povezuje dva električna kruga izmjenične struje. Sastoje se od magnetske jezgre na koju su namotana u pravilu dva međusobno odvojena svitka (namota). Prijenos energije s jednog svitka na drugi odvija se zahvaljujući fizičkom načelu elektromagnetske indukcije, u načelu pri stalnoj frekvenciji. Postoje i transformatori poput autotransformatora koji radi pri promjenjivoj frekvenciji. U praksi transformatore koristimo u prijenosu i razdoblju električne energije, u mjerenu električnih veličina, u elektroničkim sklopovima za prijenos signala, za prilagodbu impedancije dvaju električnih krugova ili za njihovo međusobno izoliranje itd.

1.1 FIZIKALNA SLIKA RADA TRANSFORMATORA

IDEALNI TRANSFORMATOR

Osnovni dijelovi svakog transformatora su željezna jezgra te primarni i sekundarni namot, koji se još nazivaju primar i sekundar, a prikazuje ih slika 1.1-1. Namoti transformatora izvedeni su tako da postoji dobra izolacija:

- između namota i željezne jezgre,
- između namota primara i namota sekundara,
- između zavoja pojedinog namota.

Na primarni namot se priključuje izvor izmjeničnog sinusnog napona efektivne vrijednosti U_1 koji kroz njega tvara izmjeničnu sinusnu struju I_1 , a ona stvara promjenjivi magnetski tok Φ . Sinusni oblik napona rezultira sinusnim magnetskim tokom Φ .

Pošto su namoti primara i sekundara na istoj željeznoj jezgri, isti promjenjivi magnetski tok Φ u namotu primara inducira napon samoindukcije e_{1S} efektivne vrijednosti E_1 , a u sekundaru napon međuindukcije e_{2M} efektivne vrijednosti E_2 . Vrijednost napona e_{1S} i e_{2M} računamo prema izrazima:

$$e_{1S} = N_1 \frac{\Delta\Phi}{\Delta t}$$

$$e_{2M} = N_2 \frac{\Delta\Phi}{\Delta t},$$

gdje su:

N_1 i N_2 brojevi zavoja primarnog i sekundarnog namota

$\frac{\Delta\Phi}{\Delta t}$ vremenska promjena magnetskog toka, Wb/s.

Dakle, efektivna vrijednost napona na primaru U_1 jednaka je naponu samoindukcije, a napona na sekundaru U_2 naponu međuindukcije:

$$\begin{aligned} U_1 &= E_1 \\ U_2 &= E_2. \end{aligned}$$

Inducirani naponi su sinusnog oblika, kao i magnetski tok. Efektivne vrijednosti tih napona su:

$$\begin{aligned} E_1 &= 4,44 N_1 f \Phi_m \\ E_2 &= 4,44 N_2 f \Phi_m, \end{aligned}$$

gdje je:

f frekvencija, Hz

Φ_m amplituda magnetskog toka, Wb.

Ako ta dva napona stavimo u međusobni omjer, dobivamo izraz:

$$\begin{aligned} \frac{E_1}{E_2} &= \frac{N_1}{N_2} \\ \frac{U_1}{U_2} &= \frac{N_1}{N_2}. \end{aligned}$$

Omjer efektivnih vrijednosti napona primara U_1 i sekundara U_2 transformatora jednak je omjeru broja zavoja primarnog i sekundarnog namota N_1 i N_2 . Omjer $\frac{N_1}{N_2}$ nazivamo **prijenosni omjer transformatora**.

Za idealni transformator bez gubitaka vrijedi da je snaga na primaru jednak snazi na sekundaru jer se sva energija dovedena namotu primara magnetskim putem prenosi na namot sekundara:

$$\begin{aligned} P_1 &= P_2 \\ U_1 I_1 &= U_2 I_2, \end{aligned}$$

gdje su:

P_1, P_2 snaga primara i sekundara, W

I_1, I_2 efektivna vrijednost struje primara i sekundara, A.

Na temelju toga proizlazi:

$$\frac{I_1}{I_2} = \frac{N_2}{N_1}.$$

Efektivne vrijednosti struja primara I_1 i sekundara I_2 odnose se obrnuto proporcionalno njihovom broju zavoja N_1 i N_2 .

Možemo zaključiti kako, zahvaljujući transformatoru, ovisno o omjeru zavoja namota primara i sekundara možemo mijenjati vrijednost napona i struje.

Ako je na sekundar transformatora priključeno trošilo impedancije:

$$Z = \sqrt{R^2 + X^2},$$

gdje je:

R realni dio, a

X imaginarni dio

impedancije trošila, tada efektivnu vrijednost struje sekundara I_2 računamo iz izraza:

$$I_2 = \frac{U_2}{\sqrt{R^2 + X^2}}.$$

Fazni pomak φ_2 između napona na sekundaru U_2 i struje sekundara I_2 ovisi o omjeru imaginarnog X i realne komponente R impedancije priključenog trošila:

$$\operatorname{tg} \varphi_2 = \frac{X}{R}.$$

Efektivnu vrijednost struje primara I_1 računamo:

$$I_1 = I_2 \frac{N_2}{N_1},$$

gdje su:

N_1, N_2 broj zavoja primara i sekundara

I_2 efektivna vrijednost struje sekundara, A.

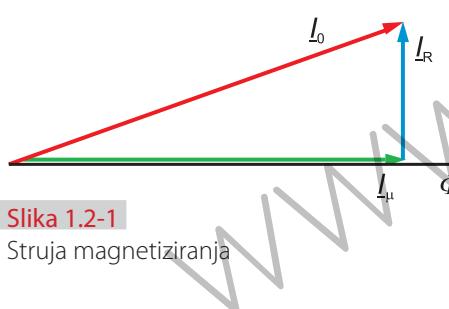
1.2 STVARNI TRANSFORMATOR

Prilikom dosadašnjih razmatranja zanemarili smo niz činjenica. Kako bismo dobili realnu sliku stanja, tj. stvarni transformator, u obzir moramo uzeti sljedeće činjenice:

Struja magnetiziranja

Ako je transformator neopterećen u njegovom primarnom namotu teče struja praznog hoda I_o . Ta se struja može prikazati s dve komponente: strujom magnetiziranja I_μ koja stvara magnetski tok Φ i strujom koja pokriva gubitke u željeznoj jezgri i namotu primara I_R prema slici 1.2-1. Komponenta struje praznog hoda I_R znatno je manja od struje praznog hoda I_o te je možemo zanemariti. U tom slučaju uzimamo da je struja magnetiziranja I_μ jednaka struci praznog hoda I_o .

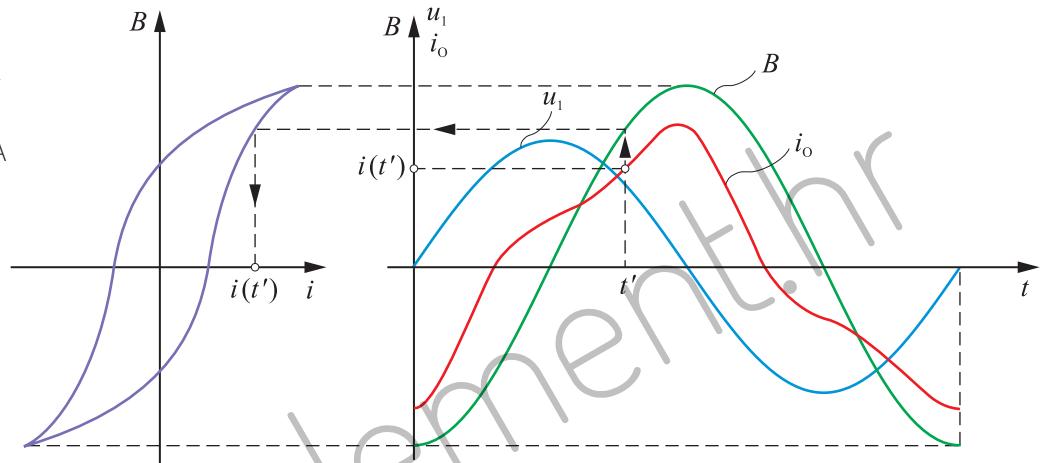
Ovdje je potrebno naglasiti da zbog promjenjive magnetske permeabilnosti željezne jezgre struja magnetiziranja nije sinusna. To proizlazi iz nelinearnosti krivulje magnetiziranja, što je ilustrirano slikom 1.2-2.

Slika 1.2-1

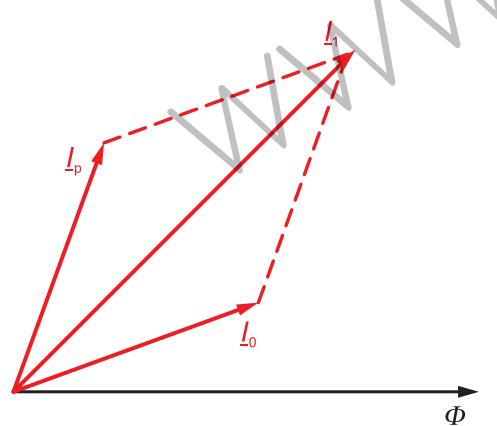
Struja magnetiziranja

B magnetska indukcija, T
 U_1 napon primara, V
 i_o struja magnetiziranja, A

Slika 1.2-2

Valni oblik struje magnetiziranja transformatora sa željeznom jezгром

Slika 1.2-3

Struja primarnog namota transformatora

Struja I_p je suprotna struci sekundara I_2 . Njezina

$$\text{vrijednost je } I_p = I_2 \frac{N_2}{N_1}.$$

Struja primara

Struju I_1 možemo rastaviti na dve komponente: na struju praznog hoda I_o i struju opterećenja I_p , kako je prikazano na slici 1.2-3. Ako je transformator opterećen, struja magnetiziranja I_o je znatno manja od struje opterećenja I_p pa možemo smatrati da je primarna struja I_1 jednaka struci opterećenja.

Gubici u namotima

Namoti transformatora, najčešće izrađeni od bakra, imaju određeni djelatni otpor na kojem se troši dio snage koji zagrijava namote. To su gubici u bakru:

$$P_{Cu1} = I_1^2 R_1$$

$$P_{Cu2} = I_2^2 R_2,$$

gdje su:

P_{Cu1}, P_{Cu2} gubici u bakru primara i sekundara, W

R_1, R_2 djelatni otpor namota primara i sekundara, Ω .

Gubici u namotima računaju se za toplo stanje namota od 75°C .

Gubici u željezu

Izmjenični magnetski tok u željeznoj jezgri uzrokuje gubitke zbog histereze i vrtložnih struja. Njih računamo prema izrazima:

$$P_h = h \cdot f \cdot B_m^2 \cdot m$$

$$P_v = v \cdot f^2 \cdot B_m^2 \cdot m,$$

gdje je:

P_h gubici zbog histereze, W

P_v gubici zbog vrtložnih struja, W

h, v jedinični gubici, W/kg

f frekvencija, Hz

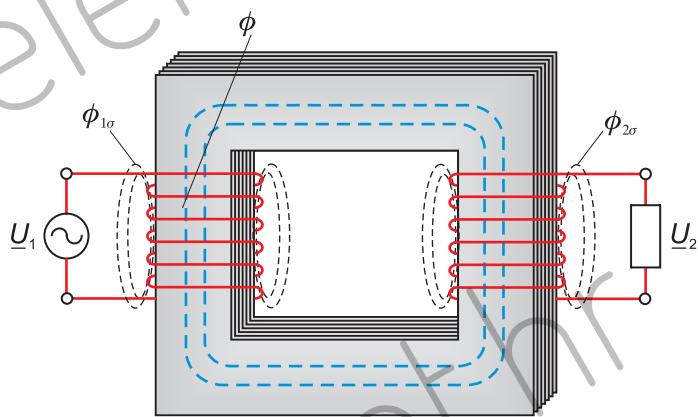
B_m amplituda magnetske indukcije, T

m masa jezgre, kg.

Gubici u željezu detaljno su objašnjeni u osnovama elektrotehnike.

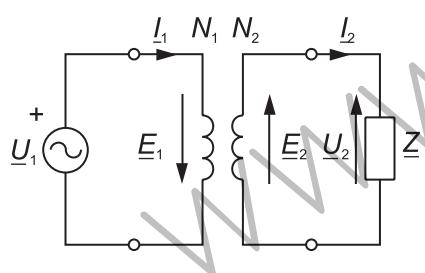
Rasipni magnetski tok

Sav magnetski tok u željeznoj jezgri transformatora ne obuhvaća sve zavoje primarnog i sekundarnog namota. Dio magnetskog toka koji obuhvaća samo zavoje primara ili sekundara naziva se rasipni magnetski tok $\Phi_{1\sigma}$ i $\Phi_{2\sigma}$ kao što je prikazano na slici 1.2-4.

Slika 1.2-4

Glavni magnetski tok Φ i rasipni magnetski tokovi $\Phi_{1\sigma}$ i $\Phi_{2\sigma}$

Slika 1.2-5

Transformator opterećen trošilom impedancije Z

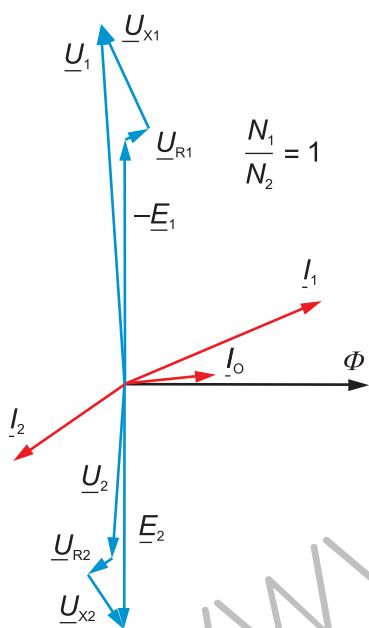
Pojava viših harmonika struje magnetiziranja

Struja magnetiziranja nije sinusna, jer magnetska permeabilnost željeza nije stalna, kako je vidljivo sa slike 1.2-2. Navedene činjenice donekle mijenjaju fizikalnu sliku djelovanja transformatora, pa ćemo ih ukratko razjasniti analizirajući pogonska stanja stvarnog transformatora.

TRANSFORMATOR OPTEREĆEN IMPEDANCIJOM Z

Svaki je transformator projektiran i građen za određenu prividnu snagu koju nazivamo **nazivnom snagom** S_N . Ako na primaru i sekundaru vladaju **nazivni naponi** U_{IN} i U_{2N} , transformator radi nazivnom snagom, a namotima teku nazivne struje I_{IN} i I_{2N} . Ove se vrijednosti uvijek nalaze na natpisnoj pločici transformatora.

Analizirajmo sada pogonska stanja stvarnog transformatora, prema shemi na slici 1.2-5, ovisno o impedanciji trošila Z priključenog na sekundaru.

Slika 1.2-6

Fazorski dijagram stvarnog transformatora opterećenog impedancijom Z

Djelatni otpor namota primara i sekundara predstavljamo otporima R_1 i R_2 , na kojima struje primara i sekundara I_1 i I_2 stvaraju padove napona U_{R1} i U_{R2} :

$$\begin{aligned} \underline{U}_{R1} &= I_1 R_1 \\ \underline{U}_{R2} &= I_2 R_2 \end{aligned}$$

Zbog rasipnih tokova $\Phi_{1\sigma}$ i $\Phi_{2\sigma}$ u namotima primara i sekundara nastaju inducirani naponi koje prikazujemo kao padove napona U_{X1} i U_{X2} na induktivnom otporu primara i sekundara X_1 i X_2 :

$$\begin{aligned} \underline{U}_{X1} &= jI_1 X_1 \\ \underline{U}_{X2} &= jI_2 X_2 \end{aligned}$$

Za primar i sekundar transformatora možemo napisati:

$$\begin{aligned} \underline{U}_1 &= -\underline{E}_1 + \underline{U}_{R1} + \underline{U}_{X1} \\ \underline{U}_2 &= \underline{E}_2 - \underline{U}_{R2} - \underline{U}_{X2}, \end{aligned}$$

gdje je:

- $\underline{U}_1$ napon priključen na primar,
- $\underline{U}_2$ napon na trošilu impedancije Z , koje je priključeno na sekundar,
- $\underline{E}_1, \underline{E}_2$ inducirani naponi u primaru i sekundaru.

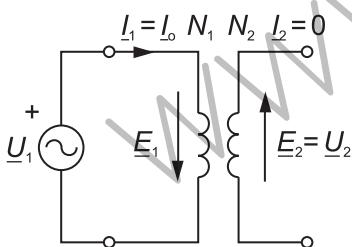
Temeljem jednadžbi II. Kirchhoffovog zakona možemo načiniti fazorski dijagram stvarnog transformatora. Iz praktičnih razloga uzmimo da

je prijenosni omjer transformatora $\frac{N_1}{N_2} = 1$, a transformator je opterećen induktivnom impedancijom. Fazorski dijagram transformatora prikazuje slika 1.2-6.

Crtanje dijagrama počinjemo tako da magnetski tok Φ postavimo u realnu os, a s njim u fazi je struja magnetiziranja I_μ . Inducirani naponi na primaru i sekundaru zaostaju za magnetskim tokom za 90° . Djelatni padovi napona na primarnoj i sekundarnoj strani, U_{R1} i U_{R2} , u fazi su s primarnom i sekundarnom strujom, dok su induktivni padovi napona U_{X1} i U_{X2} okomiti na smjer pripadajućih struja.

PRAZNI HOD TRANSFORMATORA

Prazni hod je pogonsko stanje kod kojeg je na primar priključen napon, a sekundarne stezaljke su otvorene, prema slici 1.2-7. Napon na sekundaru jednak je induciranim naponu E_2 , a sekundarna struja I_2 jednaka je nuli.

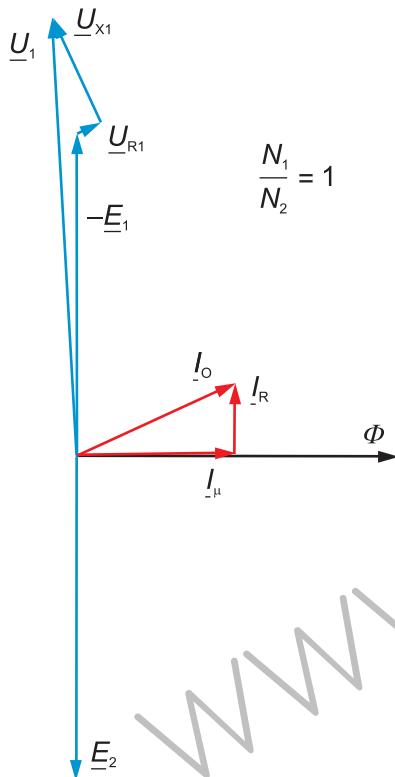

Slika 1.2-7

Prazni hod transformatora

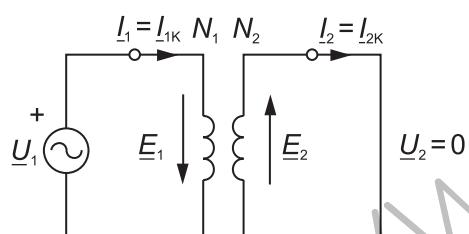
U primarnom namotu teče samo struja praznog hoda I_0 . Glavni magnetski tok Φ u željeznoj jezgri stvara gubitke uslijed histerezze i vrtložnih struja te stoga struja praznog hoda ima dvije komponente: induktivnu I_μ i djelatnu komponentu I_R , što vidimo na slici 1.2-1:

$$I_0 = I_\mu + I_R .$$

Slika 1.2-8

Fazorski dijagram stvarnog transformatora u praznom hodu

Slika 1.2-9

Kratki spoj transformatora

Induktivna komponenta struje stvara glavni magnetski tok, a djelatna predstavlja gubitke koji nastaju u jezgri transformatora.

Ako napone prikažemo kao fazore, jednadžbe II. Kirchhoffovog zakona za primar i sekundar su:

$$\begin{aligned}\underline{U}_1 &= -\underline{E}_1 + \underline{U}_{R1} + \underline{U}_{x1} \\ \underline{U}_2 &= \underline{E}_2,\end{aligned}$$

gdje je:

- $\underline{U}_1$ napon sinusnog izmjeničnog izvora priključen na primar,
- $\underline{E}_1, \underline{E}_2$ inducirani naponi u primaru i sekundaru,
- $\underline{U}_{R1}, \underline{U}_{x1}$ napon na djelatnom otporu i induktivnom otporu primara koje stvara struja praznog hoda I_o .

Fazorski dijagram stvarnog transformatora u praznom hodu prikazan je na slici 1.2-8. Prepostavili smo da prijenosni omjer transformatora iznosi 1.

KRATKI SPOJ TRANSFORMATORA

Kratki spoj transformatora je stanje kvara kod kojeg je na primarnu stranu transformatora priključen napon U_1 , a sekundarne stezaljke su kratko spojene, što znači da je sekundarni napon $U_2 = 0$ V, kako je prikazano na slici 1.2-9.

U namotima transformatora teku struje kratkog spoja koje svojim vrijednostima višestruko nadmašuju nazivnu struju primara i sekundara.

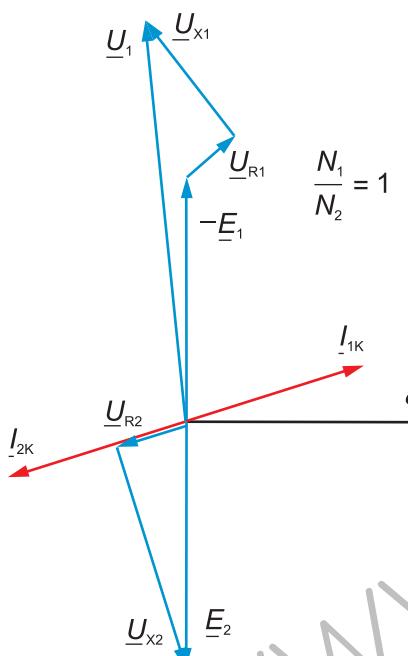
Jednadžbe II. Kirchhoffovog zakona za primarni i sekundarni krug sada glase:

$$\begin{aligned}\underline{U}_1 &= -\underline{E}_1 + \underline{U}_{R1} + \underline{U}_{x1} \\ 0 &= \underline{E}_2 - \underline{U}_{R2} - \underline{U}_{x2},\end{aligned}$$

gdje je:

- $\underline{U}_1$ napon izmjeničnog izvora priključen na primar,
- $\underline{E}_1, \underline{E}_2$ inducirani naponi u primaru i sekundaru,
- $\underline{U}_{R1}, \underline{U}_{R2}$ padovi napona na djelatnom otporu primara i sekundara koje stvaraju struje kratkog spoja I_{1K} i I_{2K} ,
- $\underline{U}_{x1}, \underline{U}_{x2}$ padovi napona na induktivnom otporu primara i sekundara koje stvaraju struje kratkog spoja I_{1K} i I_{2K} .

Pogonsko stanje kratkog spoja vrlo je nepovoljno, jer struja kratkog spoja znatno povećava gubitke u namotima koji rastu s kvadratom vrijednosti struje. Posljedice mogu biti pogubne na transformator, ako u kratkom vremenu ne dođe do prekida ovakvog pogonskog stanja. U transformatoru se razvija velika količina topline i stvaraju se velika mehanička naprezanja, što može potpuno uništiti transformator i izazvati štetu na okolnim dijelovima postrojenja.

Slika 1.2-10

Fazorski dijagram transformatora u kratkom spoju

Napon kratkog spoja U_k je vrijednost primarnog napona kod kojeg kroz kratko spojeni sekundar teče nazivna struja I_{2N} . To je iznimno važan podatak svakog transformatora i izražava se u postocima nazivnog primarnog napona U_{IN} :

$$u_k \% = \frac{U_k}{U_{IN}} \cdot 100\%$$

Ovaj podatak je od neobične važnosti jer se pomoću njega može izračunati struja kratkog spoja – značajan podatak za projektiranje zaštite transformatora.

Fazorski dijagram stvarnog transformatora u kratkom spoju prikazan je na slici 1.2-10, uz prijenosni omjer transformatora $\frac{N_1}{N_2} = 1$.

1.3 REDUCIRANJE TRANSFORMATORSKIH VELIČINA

Prilikom crtanja fazorskih dijagrama za različita pogonska stanja stvarnog transformatora pretpostavili smo 1:1 prijenosni omjer kako bismo mogli pregledno prikazati sve karakteristične veličine i uočiti njihove međusobne odnose.

Pri velikim prijenosnim omjerima postoji problem fazorskih dijagrama. Zbog toga se pribjegava postupku reduciranja sekundarnih veličina na primar. Ako s U'_2 označimo sekundarni napon pri broju zavoja N_2 , a s U'_2 sekundarni napon kod N_1 zavoja, tada vrijedi:

$$\begin{aligned} U'_2 : U_2 &= N_1 : N_2 \\ U'_2 &= U_2 \frac{N_1}{N_2}. \end{aligned}$$

Istom postupkom dobivamo izraz za preračunavanje struje:

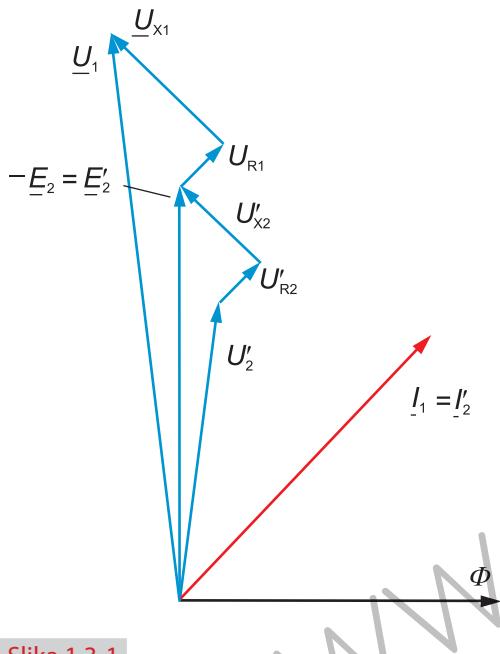
$$I'_2 = I_2 \frac{N_2}{N_1}.$$

Pošto otpor predstavlja omjer napona i struje, dobivamo izraze za reduciranje djelatnog otpora R_2 sa sekundara na primar:

$$\begin{aligned} R'_2 &= \frac{U'_{R2}}{I'_2} = \frac{U_{R2} \frac{N_1}{N_2}}{I_2 \frac{N_2}{N_1}} \\ R'_2 &= R_2 \left(\frac{N_1}{N_2} \right)^2 \end{aligned}$$

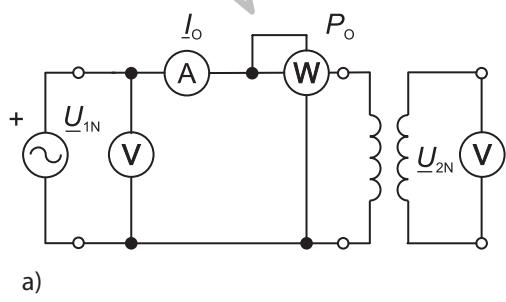
i induktivnog otpora X_2 :

$$X'_2 = \frac{U'_{X2}}{I'_2} = \frac{U_{X2} \frac{N_1}{N_2}}{I_2 \frac{N_2}{N_1}}$$

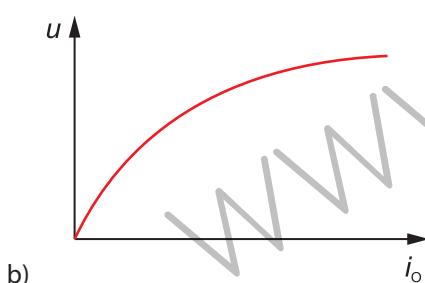

Slika 1.3-1

Fazorski dijagram transformatora s reduciranim veličinama na primarnu stranu

a)

b)

Slika 1.4-1

Pokus praznog hoda:
a) električna shema
b) karakteristika praznog hoda

$$X'_2 = X_2 \left(\frac{N_1}{N_2} \right)^2.$$

Jednadžbe II. Kirchhoffovog zakona za stvarni transformator opterećen impedancijom Z , s veličinama reduciranim na primarnu stranu su:

$$\begin{aligned}\underline{U}_1 &= -\underline{E}_1 + \underline{U}_{R1} + \underline{U}_{X1} \\ \underline{U}'_2 &= \underline{E}'_2 - \underline{U}'_{R2} - \underline{U}'_{X2},\end{aligned}$$

gdje je:

$$\underline{U}'_2 = \underline{U}_2 \frac{N_1}{N_2}$$

$$\underline{E}'_2 = \underline{E}_2 \frac{N_1}{N_2}$$

$$\underline{U}'_{R2} = \underline{I}'_2 \underline{R}'_2 = I_2 \frac{N_2}{N_1} R_2 \left(\frac{N_1}{N_2} \right)^2 = \underline{U}_{R2} \frac{N_1}{N_2}$$

$$\underline{U}'_{X2} = \underline{I}'_2 \underline{X}'_2 = I_2 \frac{N_2}{N_1} X_2 \left(\frac{N_1}{N_2} \right)^2 = \underline{U}_{X2} \frac{N_1}{N_2}.$$

Osim što se sekundarne veličine reduciraju na primar, pri crtanju fazorskog dijagrama se iz praktičnih razloga sekundarne veličine zarotiraju za 180° . Na taj način možemo bolje uočiti međusobne odnose.

Fazorski dijagram stvarnog transformatora opterećenog induktivnom impedancijom Z prikazan je na slici 1.3-1. Moguće je i obrnuti postupak – da se primarne veličine po istom načelu reduciraju na sekundar.

1.4 POKUS PRAZNOG HODA I KRATKOG SPOJA

Određivanje glavnih karakteristika transformatora možemo izvršiti eksperimentalnim putem. Mjeranjem napona, struja i snage u načinu rada praznog hoda i kratkog spoja dobivamo podatke pomoću kojih definiramo glavne karakteristike promatrano transformatora. Uobičajeni naziv za te mjerne postupke je pokus praznog hoda i kratkog spoja.

POKUS PRAZNOG HODA

Pokus praznog hoda jednofaznog transformatora izvodimo prema električnoj shemi na slici 1.4-1. Na primarnoj stranici transformatora priključimo nazivni napon efektivne vrijednosti U_{1N} , a sekundar je neopterećen, tj. na njegove stezaljke je spojen voltmeter velikog unutarnjeg otpora. Na primarnoj strani su, osim voltmetra, spojeni ampermetar, koji mjeri struju primara, i vatmetar, koji mjeri snagu.

Voltmetri na primarnoj i sekundarnoj strani mjeri nazivne napone primara i sekundara U_{1N} i U_{2N} , a pomoću tih vrijednosti možemo izračunati

prijenosni odnos transformatora:

$$\frac{N_1}{N_2} = \frac{U_{1N}}{U_{2N}}.$$

Ampermetar mjeri struju praznog hoda I_o , a vatmetar snagu koju transformator u praznom hodu uzima iz mreže P_o .

U praznom hodu teće samo struja u primaru koja je znatno manja od nazivne, oko 1% kod većih trofaznih transformatora, pa kao takva stvara zanemarive gubitke u bakru. Na temelju toga zaključujemo da snaga koju mjeri vatmetar predstavlja gubitke u željezu transformatora:

$$P_{Fe} \approx P_o.$$

Na temelju izmjerenih veličina možemo odrediti fazni pomak između napona i struje primara, računajući $\cos \varphi_o$:

$$\cos \varphi_m = \frac{P_{Fe}}{U_{1N} I_o}.$$

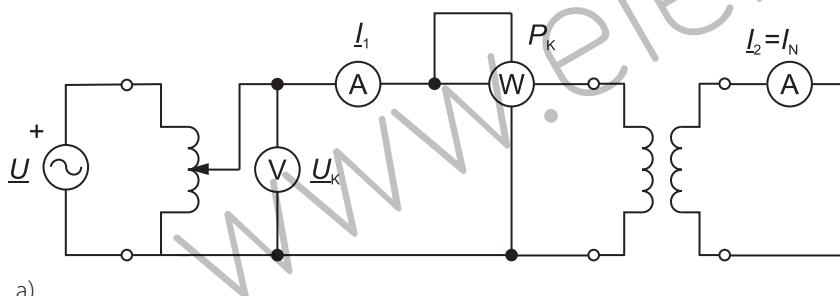
POKUS KRATKOG SPOJA

Pokus kratkog spoja izvodimo prema električnoj shemi na slici 1.4-2. Tijekom pokusa mjerimo primarni napon, struju i snagu, a na sekundaru transformatora koji je kratko spojen mjerimo struju kratkog spoja.

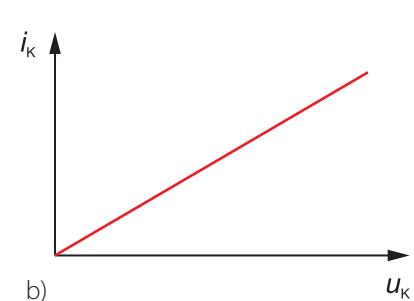
Pokus provodimo na način da pomoću regulacijskog transformatora postupno povećavamo primarni napon U_1 , od vrijednosti 0 V do vrijednosti U_K , kod koje na sekundarnoj strani transformatora poteče nazivna struja I_{2N} . U isto vrijeme primarnim namotom poteče nazivna struja I_{1N} . Snagu koju mjeri vatmetar na primarnoj strani označimo sa P_K .

Pri naponu U_K , koji je znatno manji od nazivnog primarnog napona U_{1N} , struja magnetiziranja i magnetska indukcija vrlo su male, pa su gubici u željezu transformatora zanemarivi. Stoga izmjerena snaga P_K predstavlja gubitke u bakru transformatora:

$$P_{Cu} \approx P_K.$$

a)

b)

Slika 1.4-2

Pokus kratkog hoda:

- a) električna shema
- b) karakteristika pokusa kratkog hoda

Na temelju izmjerena vrijednosti možemo izračunati i faktor faznog pomaka:

$$\cos \varphi_K = \frac{P_{Cu}}{U_K I_{IN}}.$$

Uobičajeno je da se napon kratkog spoja U_K izražava u postocima nazinevnog primarnog napona U_{IN} :

$$u_{K\%} = \frac{U_K}{U_{IN}} \cdot 100.$$

To je jedan od važnih podataka o transformatoru i redovito se nalazi na njegovoj natpisnoj pločici. Pomoću njega možemo, poznavajući nazivnu struju transformatora I_N , izračunati vrijednost struje kratkog spoja I_{KS} :

$$I_{KS} = I_N \frac{100}{u_{K\%}}.$$

Struja kratkog spoja nam je važan podatak za projektiranje zaštite i ostalih dijelova rasklopnnog postrojenja.

1.5 NADOMJESNA SHEMA TRANSFORMATORA

Transformator kao dio strujnog kruga ili električne mreže trebamo moći prikazati nadomjesnom shemom kako bismo mogli načiniti odgovarajuće proračune i analize strujnih krugova. Nadomjesna shema mora sa zadovoljavajućom točnošću opisati ponašanje transformatora.

FIZIKALNE OSNOVE NADOMJESNE SHEME

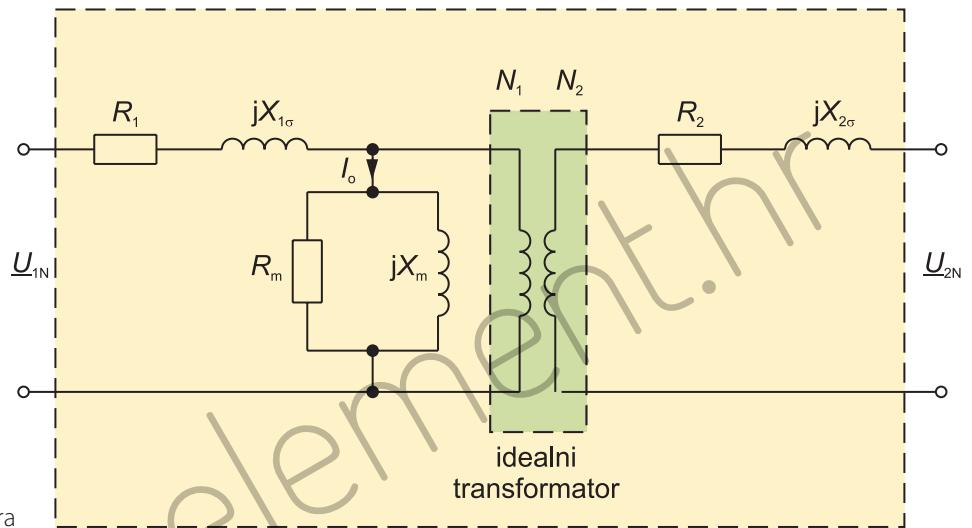
Pri konstrukciji nadomjesne sheme moramo uzeti u obzir sljedeće fizikalne činjenice:

- a) prolaskom struje kroz namote primara i sekundara namoti se zagrijavaju zbog gubitaka koji nastaju u njima, proporcionalnih kvadratu struje (gubici u bakru);
- b) željezna jezgra transformatora se zagrijava zbog vrtložnih struja;
- c) željezna jezgra se zagrijava zbog histereze;
- d) primarni i sekundarni namot imaju rasipni induktivitet.

Gubitke u namotima nadomještamo otporima R_1 i R_2 u primarnom i sekundarnom krugu.

Rasipni magnetski tok u primarnom i sekundarnom namotu $\Phi_{1\sigma}$ i $\Phi_{2\sigma}$ nadomještamo zavojnicama induktiviteta $L_{1\sigma}$ i $L_{2\sigma}$, induktivnog otpora $X_{1\sigma}$ i $X_{2\sigma}$.

Struju praznog hoda I_o nadomještamo s dvije paralelne grane. Kroz jednu teče struja magnetiziranja I_μ , a kroz drugu djelatna komponenta I_r , mjerodavna za gubitke u željezu. Struja I_μ kasni u fazi za priključenim naponom za 90° te u njezinu granu stavljamo induktivni otpor X_o , a u granu struje I_R , koja je u fazi s priključenim naponom, djelatni otpor R_o , prema slici 1.5-1.

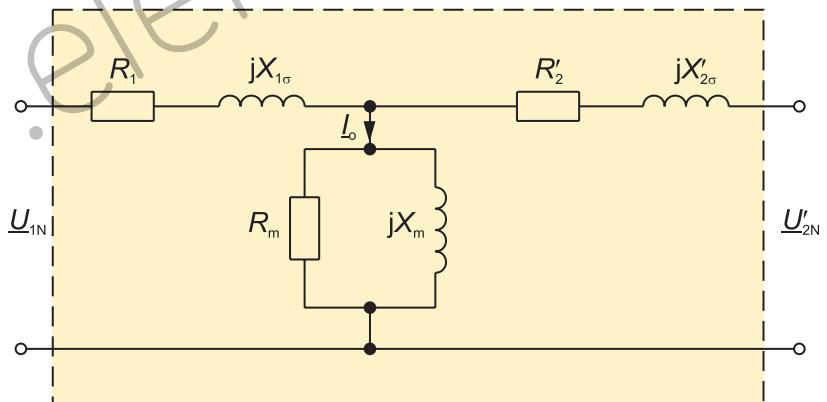

Slika 1.5-1

Nadomjesna shema transformatora

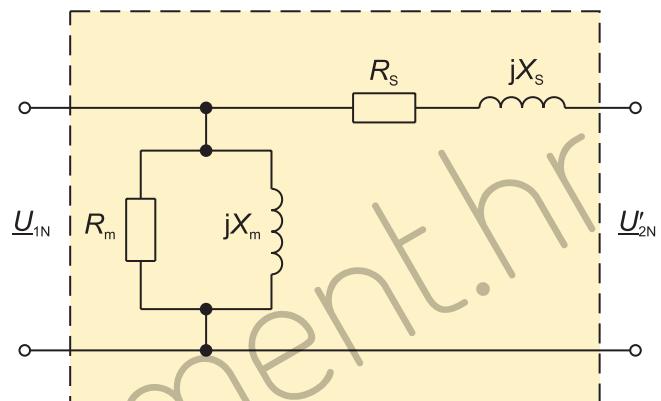
Dodavanjem navedenih elemenata, primarni i sekundarni krug su ostali povezani idealnim transformatorom. Kada bi idealni transformator imao prijenosni omjer 1:1, tada ne bi imao nikakvu funkciju i mogli bismo ga ukloniti. To postižemo reduciranjem sekundarnih veličina na primarni. Konačni oblik nadomjesne sheme prikazan je na slici 1.5-2. (Isti rezultat bismo postigli reduciranjem primarnih veličina na sekundar.)

Ovakva nadomjesna shema je zbog paralelne grane prilično složena i otežava proračune. U normalnom pogonu struja magnetiziranja je znatno manja od struje primara, nekoliko postotaka nazivne struje ovisno o veličini transformatora, te su gubici u željezu dovoljno mali da ih možemo zanemariti. Stoga, ovisno o situaciji, koristimo pojednostavljene nadomjesne sheme transformatora. Zbog male struje I_o djelatne otpore

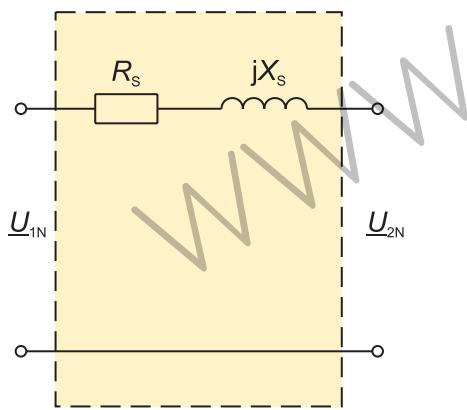
Slika 1.5-2

Nadomjesna shema transformatora reduciranja na primarni

Slika 1.5-3

Nadomjesna shema sa zbrojenim djelatnim i induktivnim otporima

Slika 1.5-4

Pojednostavljena nadomjesna shema uz zanemarenju struju I_o

$R_{1\sigma}$ i $R'_{2\sigma}$, te induktivne otpore $X_{1\sigma}$ i $X'_{2\sigma}$ možemo međusobno zbrojiti i tako dobiti nadomjesnu shemu, prema slici 1.5-3.

$$R_s = R_{1\sigma} + R'_{2\sigma}$$

$$X_s = X_{1\sigma} + X'_{2\sigma}.$$

Ako struju I_o zanemarimo, tada više nema paralelne grane i nadomjesna shema izgleda kao na slici 1.5-4.

ODREĐIVANJE ELEMENATA NADOMJESNE SHEME

Elemente paralelne grane nadomjesne sheme (slika 1.5-3) određujemo koristeći rezultate pokusa praznog hoda (poglavlje 1.4):

- U_{1N} napon primara,
- P_{Fe} gubici u željezu,
- I_o struja praznog hoda,
- $\cos \varphi_f$ faktor snage.

Faktor faznog pomaka računamo prema izrazu:

$$\cos \varphi_m = \frac{P_{Fe}}{U_{1N} I_o}.$$

Komponenta struje praznog hoda I_R iznosi:

$$I_R = I_o \cdot \cos \varphi_m.$$

Struja magnetiziranja I_μ računamo:

$$I_\mu = I_o \cdot \sin \varphi_m.$$

Otpore u paralelnoj grani nadomjesne sheme R_m i X_m računamo:

$$R_m = \frac{U_{1N}}{I_R}, \quad X_m = \frac{U_{1N}}{I_\mu}.$$

Za određivanje elemenata u serijskoj grani nadomjesne sheme koristimo rezultate pokusa kratkog spoja (poglavlje 1.4):

- U_K napon kratkog spoja
- P_{Cu} gubici u bakru
- $\cos \varphi_k$ faktor snage kratkog spoja.

Faktor snage proizlazi iz relacije:

$$\cos \varphi_K = \frac{P_{Cu}}{U_K I_{IN}}.$$

Impedanciju kratkog spoja Z_K računamo prema izrazu:

$$Z_K = \frac{U_K}{I_{IN}}.$$

Realni i imaginarni dio impedancije $Z_K = R_s + jX_s$ računamo:

$$R_s = Z_K \cos \varphi_K$$

$$X_s = Z_K \sin \varphi_K.$$

Na temelju izračunatih veličina, R_m , X_m , R_s i X_s , možemo nacrtati nadomjesnu shemu prema slici 1.5-3 ili 1.5-4.

Primjer 1

Treba odrediti nadomjesnu shemu transformatora od 20 kVA, 10 000/240 V, 50 Hz. Pokusima kratkog spoja i praznog hoda dobiveni su ovi rezultati:

Pokus praznog hoda	Pokus kratkog spoja
$U_{IN} = 10\ 000\text{ V}$	$U_K = 589\text{ V}$
$I_O = 0,245\text{ A}$	$I_{IN} = 2,0\text{ A}$
$P_{Fe} = 120\text{ W}$	$P_{Cu} = 480\text{ W}$

Izračunajte vrijednosti impedancija nadomjesne sheme reducirane na primarnu stranu. Nacrtajte nadomjesnu shemu. (Z_m ne treba računati)

Zadano:

$$U_{IN} = 10\ 000\text{ V}$$

$$I_O = 0,245\text{ A}$$

$$P_{Fe} = 120\text{ W}$$

$$U_K = 589\text{ V}$$

$$I_{IN} = 2,0\text{ A}$$

$$P_{Cu} = 235\text{ W}$$

$$Z_m, R_m, X_m, Z_K, R_s, X_s, \cos \varphi_m, \cos \varphi_K = ?$$

Rješenje:

Impedanciju praznog hoda računamo:

$$\cos \varphi_m = \frac{P_{Fe}}{U_{IN} I_O} = \frac{120}{10\ 000 \cdot 0,245} = 0,049$$

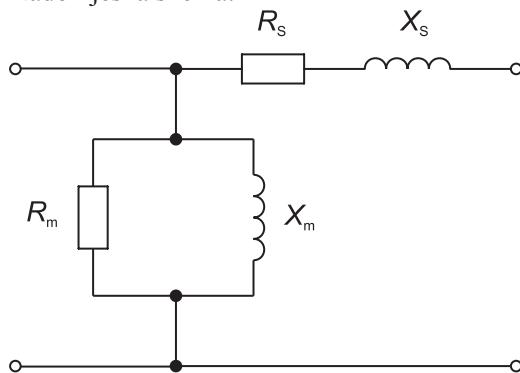
$$I_R = I_O \cos \varphi_m = 0,245 \cdot 0,049 = 0,012\text{ A}$$

$$I_\mu = I_O \sin \varphi_m = 0,245 \cdot 0,998 = 0,244\text{ A}$$

$$R_m = \frac{U_{IN}}{I_R} = \frac{10\ 000}{0,012} = 833\ 333\ \Omega$$

$$X_m = \frac{U_{IN}}{I_m} = \frac{10\ 000}{0,244} = 40\ 984\ \Omega = 41\text{ k}\Omega$$

Nadomjesna shema:

Impedancija kratkog spoja Z_K :

$$Z_K = \frac{U_K}{I_{IN}} = \frac{589}{2,0} = 294,50 \Omega.$$

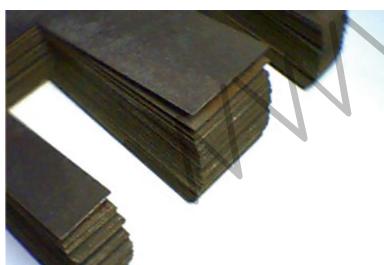
$$\cos \varphi_K = \frac{P_{Cu}}{U_K I_{IN}} = \frac{480}{589 \cdot 2,0} = 0,40747.$$

$$R_s = Z_K \cos \varphi_K = 294,50 \cdot 0,40747 = 120,00 \Omega.$$

$$X_s = Z_K \sin \varphi_m = 294,50 \cdot 0,91322 = 268,94 \Omega.$$

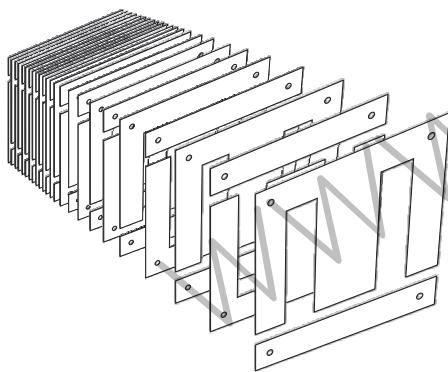
$$Z_K = R_s + jX_s$$

$$Z_K = 120 + j268,94 \Omega.$$

Slika 1.6-1

Transformatorski E -limovi za mrežne transformatore

Slika 1.6-2

Slaganje limova u jezgri transformatora

1.6 KONSTRUKCIJSKI DIJELOVI I FUNKCIJA

Glavni konstrukcijski dijelovi svakog transformatora su:

- jezgra,
- namot i
- sustav izolacije.

Osim tih dijelova, transformatori velikih snaga još imaju i sustav za hlađenje.

JEZGRA TRANSFORMATORA

Uloga jezgre transformatora je omogućiti stvaranje magnetskog kruga i ostvariti potrebnu magnetsku indukciju za prijenos energije s primarnog namota na sekundarni, uz što je moguće manje gubitke. Uobičajeno je da se jezgra transformatora izrađuje od željeznih limova, tzv. transformatorskih limova, poput onih na slici 1.6-1.

Debljine limova od kojih se izrađuje jezgra transformatora mogu biti 0,15; 0,27; 0,30; 0,35 i, iznimno, 0,50 mm za transformatore male snage.

Transformatorski limovi se izrađuju toplim i hladnim valjanjem. Hladnovljeni limovi imaju manje specifične gubitke i za postizanje određene magnetske indukcije potrebna im je manja struja magnetiziranja. Loša im je strana povećanje gubitaka i struje magnetiziranja ako silnice magnetskog toka prolaze okomito na smjer valjanja.

Limovi od kojih se sastavlja jezgra moraju biti izolirani. Kao izolacijski materijali koriste se:

- svileni papir,
- lak,
- vodeno staklo.

Nekada se kao izolacijski materijal koristio i prešpan.